

Festők — írók

Gondolatok a könyvtárban

Az amszterdami Van Gogh-múzeum falába beépítve egy férfi szoborportréja látható: a nagy testvérnek, Theo Van Goghnak a fiát ábrázolja, aki kemény, lelkes munkával és hangyaszorgalommal gyűjtötte egybe és rendezte műzeumává a csodált nagybácsi hagyatékát, az egész emberiség kincsét. Képtelenek vagyunk lelkiismeret-furdalás nélkül nézni ezt az egyszerű, rokonszenves arcot, amely egyesíti magában a művészetet segítő akaró ember, rokon, pályatárs, mecénás vonásait, azt a nemességét, amelyet a művészet szent eszméje elvárna — elvár — az emelkedett lelkektől. Időn és rokonságon túl, már csak a művészetet segítő nagyságot, a mindent átfogó humánus megértő, az élet sallangjaitól mentes portrét látjuk, mely egyben Vincent Van Gogh és Theo Van Gogh, illetve Theo leszármazottja, de elsősorban tiszteletet érdemlő ember, aki meg tudta állítani a dübörgő felületű vásznak fölött az időt, aki keretet tudott biztosítani e remekműveknek, hogy az emberiség közkincsévé, mindannyiunkat melegítő értékévé váljanak.

Meghatódással és egyben lelkiismeret-furdalással nézem a sokat jelentő fejet, hisz olyan ismerős számunkra, erdélyiek számára ez a sors, ez a művészetet segítő baráti vagy rokon kéz; önkéntelenül ama rendkívüli emberekre gondolok, akik a mi környezetünkben hasonló gesztusokra voltak képesek. A Nagy Ernőkre, a Wagner Artúrookra, a Fülöp Margitokra, a görögkeleti püspökökre, azokra a névtelen hősökre, akik a megdöbbentő nélkülözésekben élő erdélyi művészeknek némi anyagi támogatást és lelki támaszt nyújtottak. A sok jó barát, a szeretett mesterekre, modellekre, azokra a nagyszerű emberekre, akiknek szándékos árnyékban maradása még nyomatékossá tette felemelő nemes alakjukat, kik humánusukon át jutottak közel a művészethez, s a művészetben keresztül az ügyhöz, az emberi, nemzeti fennmaradáshoz, a népek közötti testvériséghez, az élet zamatos, színes szemléléséhez. Mint varázslat alatt élő alanyok, egy életre elkötelezték magukat a művészet mellett, segítőtársává, szinte kiszolgálójává szegődve a művészeteknek.

Nem tudom lelkiismeret-furdalás nélkül nézni az említett amszterdami szoborportrét, mert hiszen magunkra gondolva felmerül a kérdés: mit tettünk mi, romániai magyar képzőművészek, a hasonló emberek bronzba öntéséért, mit tettünk a nemes segítők, a halk szavú testvérek, mecénások időbe-faragásáért, halhatatlanságáért? De mit tettünk, hogy legjobb művészeink hagyatéka kis emlékházakba, esetleg emlékszobába tömörítve őrizze mecénás és művész szellemiségét, az élet és művészet által létrehozott szintézist, a forró humanizmust, ami a színfoltok sugárzásán, a színfelületek játékán keresztül hat? Mikor tudjunk legalább az utódoknak elégtételt nyújtani, szellemi kárpótlást azért, hogy életet áldoztak, fél tudóval, cigarettacsikkokat szedegetve, vagy hideg veritékes gyötrelemben égették magukat értünk, nézőkért, erdélyiekért és európaiakért?

Gondolom, hasonló gondolatok, hasonló lelkiismereti gondok gyötörték Banner Zoltánt is, amikor a Dacia kiadónál sorozatban megjelentette romániai magyar művészeink önéletrajzait, színes műteremnaplóját, visszaemlékezéseit, betekintést engedve a döbbenet pillanataiba is, a művészi kétségbeesés, a tehetségtelenség érzetének jég hideg verejtékétől az isteni mámorig, amikor a legnagyobbakkal éreznek rokonságot, mikor úgy érzik, Európa is kicsinek bizonyul mint meghódításra váró terület.

Banner nagyszerű munkát végzett; válogató-, kutatómunkája, beleérző-tehetsége, sorsokat átérző melegsége és megértő szeretete megtalálja mindenütt az egyéniségnek megfelelő lényegét. Előszó-tanulmányaiban szinte csak bevezeti, besegíti a szeretettel közeledő nézőt a színek világába, a művészi lélek belső rejtelmeibe. Mindezt nem deklamáló, didaktikus szándékkal teszi, hanem szerényen, a csodálat

hangján, mint olyan szemléltető, aki az olvasóval indul el ezekre a színes kirándulásokra.

A sorozatba felvett festők remek írók egyúttal; én, ki majdnem mindnyájukat személyesen ismertem, egyik csodálatból a másikba esem színes, plasztikus képeiktől, metaforáiktól, őszinte, mély, rendkívül becsületos magatartásuktól, saját magukkal szembeni tisztánlátásuktól, vérmérsékletüktől, humoruktól, hősi művészetrezsztánságuktól, szenvedéseiktől, mindazoktól az értékektől, amelyek sajnos most olyannyira hiányoznak a kollektív művészi életből.

Míntha bizalmatlanokká, begombolkozott, egymást sandán figyelő egyedekké váltunk volna mi, mai képzőművészek, nincs közös akarás, lendület, csak az unalmassá vált, ritmikusan ismétlődő kiállítások, ahol a munkák nagyrészt nélkülözik a lelki kényszer átütő erejét. Avantgarde-ról beszélünk, de ugyanakkor elnézéssel vagyunk az emberi silányságokkal szemben. Olyan jellemhibákon, melyekbe elődeink belebetegedtek, simán túlnézünk, könnyedén inspirálódva mások értékeiből, szellemi kincseiből.

Az eddig megjelent hat szerző kötete, Nagy Alberttől a *Rózsikaédes* mélyen-szántó belső gyötrelmeivel, Popp Auréltól az *Ez is élet volt* hallatlanul vitális humanumával, Mohy Sándortól a *Műhelynapló* lelket átmelegítő szeretetével és színes humorával, Szolnay Sándortól *A világ legvégén* a művészsors hősi vállalásával, Mikola Andrásról a *Szinek és fények* kitűnő művészeti elemzéseivel és Márkos Andrásról a *Válaszok egy kérdezőnek* markáns, népéért kiálló, annak népi jellegű művészetét támogató írásaival, olyan sorozattá áll össze, melyet kis közösségünkön túlmutatva Európa bármely, művészetért rajongó embere elolvashat, bármely művész megszívlelhet, hisz mindegyikben egyszerre csendül fel az emberi és művészi hitvallás.

Mi a sajátos varázsa, sajátosága ize eme sorsszerűen, csaknem gyónásszerűen őszinte írásoknak? Erdélyiségük.

Külföldön érzi meg az ember az anyagiasság, kényes, kifinomultan dekadens és külsőségeiben színes világban, mit jelent az erdélyi jellem, mit jelent az erdélyi kitartás, fegyelem, egymás segítése, a barátság, a vitalitás, a harcolni tudás, a népek egymásrautaltsága, mit jelent az a sajátos tömör emberi tartás, mely lelkiereje, sajátos izei révén az erdélyi ember karaktere.

Hisz Nagy Albert Rómában is erdélyi módra gyöttrődik, nem tud feloldódni a déli vidámabb temperamentumban, Popp Aurél is erdélyi emberként álmodik a közeli hazai karácsonyról, latin vérségével ő sem tud feloldódni a párizsi levegőben, darabosan, vitálisan erdélyi marad, távol a francia könnyedségtől. Ez a magyarokból, románokból, szászokból összetevődő tájegység sajátos ízeket hordoz; errefelé a kálvinizmus puritán rátartásával éppúgy megtette a magáét, mint az ortodox gazdag keleti misztika könnyed problémamegoldásaival vagy a szászos praktikusság munkaszeretetével; mind olyan értékek, melyek egyik népet, illetve népcsoportot sem hagyhatták a másik nép hatása és befolyása nélkül fejlődni.

Erdélyben nem hangsúlyos az anyagiasság, egy ügyért bármikor tűzbe mentek itt a népek, forró lelkesedéssel, sajnos gyakran mások uszítására. Ezek a karakterbeli jegyek a festő, a művész génjeiben az évszázadok alatt temperamentumi jegyekké változtak, lelki éghajlattá, amely éghajlaton átszűrve érzi meg sajátosan népe problémáit, erdélyi módon, darabos módon, de olyan erkölcsi tartással, mely tartásból gyakran Európa nagy népei is meríthetnének.

A Van Gogh-i hősi alkat nálunk szinte megszokott, de sajnos megszokott az a közöny is, ahogy a közönség a hősök végtisztességét is elmulasztja; nálunk, ahol még az egyszerű kis emlékszóba vagy emlékház lelkes berendezése is gáncoskodásba vagy elfogultságokba ütközik, nem kell tartani a mecénás bronzba öntésétől.

Nagy felelősséget vállalunk magunkra mi, képzőművészek, muzeográfusok, kultúrvezetők, ha most utolsó, huszonnegyedik órában sem teszünk semmit a Fülöp Antal Andor-, Szolnay Sándor-, Nagy Albert-, Ziffer Sándor-házak vagy -szobák berendezéséért, s hagyjuk, hogy e művészek remekei gyakran nagy múzeumok pincéiben száműzetésben üljenek.

Megrázó Popp Aurel és Ciupe Aurel, Szolnay Sándor ilyen irányú levelezése, azoké a művészeké, akik egységes erdélyi művészetet óhajtanak, olyan virágoskert, ahol mindegyik virág a saját színében vígan pompázhat.

A kölcsönös megbecsülésnek szép példája, amit a Szárhegyi Művészttábor kezdeményezői véghezvittek és sikeresen folytatnak, kialakítva mély, meleg barátságokat magyar és román, valamint szász művészek között; a munka, a szín, a plasztikai viták, a megbecsülés fórumán keresztül utat adva a szürük rugalmasabb, előítéletek nélküli lebonnyolításához, a sajátosága színek megbecsüléséhez is.

Banner sorozata egyben emberileg is felrázó jellegű, ha számba vesszük, hogy Nagy Albert levelei 28 éves korában íródtak. Lesütött szemmel áll a nia képző-

művésze 40-50 évesen, látva miket vállalt magára ez a szikár, aszketikus, ferenc-rendi szerzeteshez hasonló fiatal képzőművész. Szinte libabőrözve reszket az emberség sorsáért, gyöttrődik emberi fajunk felemelkedésén, tömeglakásokban, hideg barakkokban, üres gyomorral, egyben a belső gyöttrő hangokra figyelve. A *Tonio Kröger* hangulatát idéző tisztességes polgár, a tordai lapszerkesztő komoly fia, a családtól elosont, mindent a mágikus művészetre tevő fiatalember belső vívódásai ezek.

Figyelve a művészet belső hangjait, az angyali ének éppúgy hallható, mint a belső luciferi üzenetek; hisz ez a kettősség forróságával és jéghideg párájával, ez az a lejtű és felemelő valami: ez maga a művészet lényege.

Unalmasan szabályszerű időközökben megnyíló kiállításainkról hiányoznak azok a munkák, amelyek egy ilyen differenciáltan érzékeny lelket sugallnának, ahol a művészet a lelki kényszer, a lét egyetlen formájaként jelentkezne.

Nagy Albertnek volt tudása és erkölcsi ereje, hogy a proletkultus időben pont-ról pontra visszautasítsa az izmusok balga elvetését, és azokban korunk ritmusának, lendületének kifejezésére felhasználható lehetőséget lásson (a derkovitsi példával illusztrálva). Intő szava ma is érvényes: a rossz műkritikus csak zavart okoz. Elutasítja a művészetbe való illetéktelen beleszólást, mondván, hogy a belső lelki források, örömök az erőszak hatására kiszikkadnak.

Mint szemérmes, befelé forduló erdélyi hőst, ki ág-keresztrejtvényeket fest a sétatéri háza, jellemzi Banner Szolnay Sándort. Megható, hogyan küzd fél tudóval, hogyan marad meg mégis „csíki fenyőként” szálegyenesen. Szolnay írása szellemes, összegező, bővérű, humoros, képszerűen fogalmazó. Lelkesedése határtalan, mikor minimális pénzhez jutva ismét néhány nyugodt munkanap biztosítot számára. Úgy kezdi a tájat festeni, hogy „nézegeti, mint nyáját a farkas támadás előtt”. Igazi erdélyi megfogalmazás, Nagy István is mondhatta volna. Wagner Artúr nemes alakja ugyancsak tisztán bontakozik ki a levelekből: azé a segítő baráté, azé a „műkereskedő”, amely embertípus az évszázadok alatt a Rembrandtok, a Frans Halsok, a Van Goghok mecénása lehetett.

Szolnay élete és sorsa ugyanakkor megdöbbentően hat leikiismeretünkre; mit teszünk ma érte? Megtettünk-e legalább annyit, hogy évfordulóján tv-programot, esetleg vitát eszközöljünk, vagy más formában napirenden tartjuk nagyszerű emlékéit? Mert a kolozsvári múzeum sötét termében szerényen félreállított képei még mindig azt a sorsot sugallják, amelyikből neki életében is bőven jutott. Eljött az idő, hogy munkáit, miként a fuldoklót, mentsük ki a feledés homályából, s ha máshol nem, a számára oly sáros és álmos Nagyenyeden egy kis emlékszobával örvendeztessük meg. Nem sajnálattal, hanem közösségi átéléssel, ünneplőbe öltözve, boldog, csillogó szemmel nyissuk meg Szolnay s a hozzá hasonló nagyok emlékházait, hisz csakis ez jelentheti a mi humánunk, a mi tiszteletünk emberi méreteit is: „Miénk a múlt és a jövő, csak a jelen roppant nehéz.” Csak egy nagy lélek tud ilyen megindító rugalmassággal viselkedni, ez a rugalmasság egyben rokon azzal a festői étvággyal, ahogy valósággal meglepi, lerohanja a vásznat.

A művészet népnevelő, sőt népmentő hivatását hangsúlyozza Márkos András egész tevékenysége, művészete. Történelmi arcképei is inkább a magatartást hangsúlyozzák. Kutató etnográfiai írásai, székelyföldi gyűjtései a művészember sajátos mondanivalójával gazdagítják a néprajzos munkáját. Kitűnőek meleg, jellemző írásai kortársairól, akiről hasonló fogantatású remek karakterrajzokat is látunk a könyv lapjain.

Mohy Sándor kemény síkjain mindenütt átüt az a varázslatos emberi melegség, mely idős művésznünknek annyira sajátja. Mohi büszkén vallja, hogy a művészet csodálkozás, szeretet és áhítat, az élet szeretete, a színek csodálata, tiszta csodálkozás minden emberi láttán, olyan ámulat, mely felnyitja a lélek zsilipjeit, hogy bőven áramoljanak a színek, a kopott kékek, okkereszlődek, téglásvörösek. Írásait egy olyan derűs, meleg életbölcselet ragyogja be, mely rokon színfoltjainak eredeti, nyugodt különlegességével, melyeket a kemény rajz csak azért fog össze, hogy megóvja a túlzott, meghatódott ellágyulástól. Mohi mester olyan sajátosan festői hangulatokba visz minket, melyekben minden festő megérzi saját iskolai, műtermi éveit is. Bizarr, színes festő-modell hangulatai játékosan kedves, erotikus képeivel Picassót, Fellinit juttatják eszünkbe.

A modern piktúra lényegére is szellemes bölcsességgel tapint rá („a szín és a kifejezőerő”), ezen belül utat enged az ecset játékos, sőt szeszélyes táncolásának, a forma minden meglepetésének. De a kifejezőerő, a színérzék nem helyettesíthető semmiféle hatósági vagy baráti dekorációkkal, ezek az idő rostáján úgymint kihullnak. Csak az igazi szerelemmel készült műnek van átütő ereje.

Különösen érzékletesek az olyan sorok, melyeket őseiről, gyermekkoráról, művészi pályájáról ír. Boldogok lehetnének, fiatalabb képzőművészek, ha a tisztelet, a

megbecsülés és a szeretet hangján úgy tudnánk emlékezni mi is idősebb meste-reinkre, mint Mohy Sándor, megköszönve a tőlük kapottakat, és nem csak a min-dent letörő kritika szellemével idéznénk a tanulóeveket. A Thormánál tett látoga-tást, a Popp Auréllal együtt tett barangolást olyan meghatóan írja le, hogy azt csak Annáról, a tragikus sorsú fiatal modellről írt sorok szárnyalják túl rendkívüli drámai erejükkel.

Nem tudom, az írók hogyan festenek, de ahogy a festők írnak, az meglepő, nemegyszer rendkívüli. Mohy mester írásait a tolsztoji őszinteség teszi még meg-hatóbbá, szinte naplószerűen közvetlenné. Az *Egy modell monológja* olyan szöveg, mely minden festőnövendéknek élményt jelenthet. Humora nem takarja el mély bölcsességét, már-már az időtlenséggel kacérkodó húrokat penget, mikor az öreg-ségről vagy operációjának, a festőszem operációjának tragédiájáról ír. Írásait olvasva számomra még meggyőzőbbek lettek mozdulatai, mikor húsz évvel ezelőtt a szü-netekben kezét vállamra téve vigasztalóan bátorított, hogy fog még nekem jobban is menni a festészet. Ennek a gyámolításnak a melegségét sokáig éreztem, Mohy Sándor kötetbe gyűjtött írásai pedig most meggyőznek róla, hogy mindez nem csu-pán szubjektív érzés volt, hiszen nekem tanácsot adva, valójában egész korosztá-lyomra gondolt.

Popp Aurél írásai talán a legszínesebbek, számos metaforát tartalmaznak, és szinte lüktetnek a vitalitástól, az életerőtől, a kalandvágytól, a vállalkozó tenni akarástól. A Julien Akadémia leírása olyan átütő erejű, hogy művészettörténeti órán tanítani kellene. Bécsi katonai kivonulásai a vitézkötéses, szoros ruhákban olyan játékosan-színesen elevenednek meg, hogy szinte magunk előtt látjuk a kato-nai sujtások ragyogását, az őrmesterek svejki századát. A párizsi évek változatos kalandjai érdekeseek, kitűnő pszichológiával megfigyelt és megérzett emberei, karak-terei sorsokat idéznek, melyek szinte jövőölelsszerűen váltották be az író fiatal-kori beleérzéseit. Talán mégis a legmegdöbbentőbbek szinte szíréneként felhangzó leírásai, hogy végre már fogjanak össze Erdélyben „magyarok és nem magyarok“, mert csak ez az egy alternatíva van, csak így lehet itt emberi életet építeni, a lelkebe a szép szeretetet csak így lehet beplántálni — Erdélyben ez az egyetlen életforma, amit élni érdemes. Popp Aurél e gondolatban felnőtt zseniális barátjá-hoz, Ady Endréhez. A képzőművészet terén pedig olyan újításokat tervezett vagy vezetett be, melyeket ha ma csak részben betartanánk, virágzó művészeti kultúrá-val rendelkeznenk. Szorgalmazta a különböző erdélyi centrumok kapcsolatát, és Ciupe mesterrel együtt óhajtotta a román—magyar—német nyelvű erdélyi képző-művészeti folyóirat megteremtését.

E nagyszerű emberek különös értékének érzem a szókimondást, a nem-köntör-falazást, az összeveszés rizikójának vállalását, amiben mi szintén megalkuvóbbak, úgymond „kulturáltabbak“ lettünk.

Mikola írásai olyan közvetlen bensőséges légkörbe visznek, ahol Picassóval, Matisse-szal, Ferenczy Károllyal, Hollósy Simonnal, Rétvivel, Thormával ismerke-dünk meg. Megéreztetni velünk emberi varázsukat, szándékaikat s főleg műhelytit-kaikat, festői módszereiket. Párizs éjjeli hangulatának, a Julien Akadémia kated-ráinak, soknemzetiségű hallgatóinak bemutatása mind olyan erényei a kötetnek, melyek plasztikusságukon keresztül felbecsülhetetlen művészi és történelmi érté-ket jelentenek a művészetet szerető embereknek. A szeretet hangján ír Mikola régi és új kollégákról, a művészek kölcsönös heccelődéseiről, majd a durvább szét-válásokról, sőt ellenségeskedéseikről is. Munkája és emlékezése fontos tett, mely „Nagybányának“ dicső korszakát foglalja össze.

Köszönet a mestereknek e remek írásokért. Meggyőződésem, hogy néhány sor elolvasása ezekből a könyvekből meggyőzőbben hat a képzőművészet iránt érdek-lődőkre, mint bármilyen szervezett esztétikai nevelés. Köszönet Banner Zoltánnak, hogy figyelmünket ismét a nagy „emberi“ felé irányította, közelítve minket is, erdélyieket, a kegyelet ama nagy példája felé, amelyet a Van Gogh-múzeumban láttam, ahol szemem előtt egyé vált a nagy alkotó a nagy pártfogóval...

Jakobovits Miklós

Beszélgetés Lőrincz Györggyel

Az írást szolgálatnak tekintem.

Ismeretlenül vállalkoztam erre a beszélgetésre — a kérdező szerepében. Élve a helyzet kínálta lehetőséggel, kezdeném is a kérdéssel. Hogy áthidaljuk a beindulás csöndejét, bevezetőül mondj néhány szót magadról!

1946. április 24-én születtem Kápolnásfaluban. Szentkeresztbányán érettségiztem, majd néhány évig Udvarhely környéki általános iskolákban tanítottam. Hat éve a székelyudvarhelyi Élelmiszeripari Gépgyárban dolgozom.

Harcincöt éves vagy, s csak nemrég jelent meg első köteted a *Forrás-sorozatban*. Szeretném, ha könyvedről beszélgetnénk. Mielőtt azonban rátérnénk az *Amíg csak él az ember* írásaira, időzzünk egy keveset a belső címodalnál. Miért nem a műfajt jelölted meg az alcímben, hanem a tárgykört? Tehát azt, amiről írtál. Magyarázatot tudnék rá találni, miért választottál így: fontosabbnak tartotad jelezni azt, amit elmondasz, mint azt, hogy milyen formai kötöttségeket vállaltál. A lényeges az, hogy *Székelyföldi tájak, sorsok* elevenednek meg, hogy egy néprajzi egység, a népelet egyik sajátosan egyéni formája, történelmi képződménye vonta magára figyelmed. S mert belőle vétettél, róla írsz. Emberekről: egyénről és közösségről. S a tájról, napjaink szerves környezetéről. Amelyben élnek, s amely bennük él. Végül is te hogyan látod ezt?

Sokat mondják, hangoztatják, hogy falupárti vagyok. Hogy ugyan miért siratom a falut, egykori, hajdani székely falvainkat. Én leszek az első, aki a város mellett török lándzsát, ha az tovább viszi, ami falvainkban jó, egészséges volt. Természetesen nem a dölyfös tudatlanságot, gyengéntápláltságot, a túlhajtott munkától korán megvénült, megrokkant férfiakat, asszonyokat, a népbetegségek melegágyait kell istápolnunk. Nem ezt a falut kell továbbépítenünk. Hanem az emberséges emberek fészkeit, az egygyórrasztó szokásaival, páratlan népi kultúrájával hatalmas megtartó erőt tápláló sok száz éves községeket. Új és megújuló városainknak ettől a falutól örökölt jó hagyományainkat megőrizve kell fölnevelniük fiatalágunkat, hogy ne torzuljon egy sem közülük tengő-lengő bábbá egy elidegenedő civilizációban. Hogy — nagy falusfelemmel szólva — mindenkor mindenki tudja, mi végre van a világon!

Szokatlanul használod a felszólító módot. Úgy, hogy amit mondasz, a legyen! ellenére mentes a pátoztól. Nem érzélgős lelkesedés. Inkább irányt jelez: valamiből, valahonnan kivezető utat. Valamiből, ami elkészerítő, szembeszegülésre kész-tető. Milyen élmények váltották ki belőled a falusiratást?

... a ház tiz méterre van, és tudom, hogy bent emberek vannak. Tudom, nemcsak sejtem. És azt is tudom, hogy bár hallják, hogy a kutyák fognak, nem szólnak. Tudom. De azért várok. Allok segítségkérőn — hiába. Pedig csak egy hang kellene, egy ismerős hang, valakinek az akarata, s a kutyák farkcsóválva elmenének. De nem mozdul senki.

Példabeszéd vagy valóság? Mert valóban kiábrándító, dühítő. Szembeszállni ezzel — értelmetlen, hiábavaló. A senkivel, csak magukkal törődő, a magukba zárkózott emberek a tehetetlenség érzetét keltő lények. Vagy a szembefordulását. Te az utóbbit választottad. Szemben a lelki pusztulással, amely nem látványos, nem vonja magára a figyelmet, de egy közösség lelki, szellemi pusztulásának lassú, észrevétlen folyamata. A benne élők számára a bezárkózás önmagukba, a magukra maradottság az idő teltével megszokottá válik. A kívülállónak pedig már csak a látvány tárul föl, a folyamat beteljesülése: a lélek elemészti önmagát.

Erről írni természetes. Mégis a döbbenet erejével hat. Mert a súlyos, higgadt szavak ritkán hangzanak el: menekül a lélek. Mitől menekül és miért? Hiszem, hogy e makacs bezárkózásnak oka, magyarázata van.

Ezt a vidéket nemcsak földje, hanem zord havasi éghajlata is alkalmatlanná teszi a szövetkezetesítésre. De akadtak túlbuzgók, akik mégis megpróbálkoztak egykor vele, s megtanították nagyon félni ezeket az embereket. A védekezésnek számukra csak egyetlen módja mutatkozott: ha nem állnak szóba a kiküldöttel, ha elrejtőznek. Az erre lakók még azután is sokáig menekültek a „pantallósok“ elől.

Ha a férfiak nem nyilatkoznak a szövetkezetesítés ügyében — tartották —, nem történhet semmi baj, mert az asszonyok szava nem számít.

Egyfajta abszurd vagy abszurdoid dráma talán nemcsak Párizsban, hanem akár ezeken a székely tanyákon is megszülethetett volna, ha akad hűséges lejegyzője az eseményeknek, dialógusoknak.

Irod, hogy időközben változott a világ, s ma már sok tekintetben más a helyzet. Ha ez így igaz, az emberek magatartásának is kellett változnia. S a bizalmatlanság ellen csak a tettek érvei hatékonyak. Aki a „pantallósok“ iránti bizalmat újra megteremtheti egy falusi közösségben, az legtöbb esetben a nevelő, a tanár. S minden energiáját, lelkesedését latba kell vetnie, hogy egy fiatalabb, a munkabírókat soron követő korosztály közösséget merjen vállalni a számára idegenekkel. A tanár is a bizalmatlanul fogadottak közül válik ki. Napi munkája nevelőihez köti, nem egy esetben közöttük, velük együtt kell élnie. Ezt az életformát vállalva tud hatni rájuk... Tanár is voltál jó ideig, egyértelműen lesújtónak láttad eldugott tanyáink, falvaink helyzetét?

A pedagógusok eredendően ingatag tekintélyét erősen csorbitotta a helyi közgazgatás is: a fontosnak minősített sokféle [...] néptanácsi mozgósítás a tyűk-összeírásról a gyümölcsfák számbavételéig, a sok-sok iskolán kívüli munka. [...]

Természetesen, ide, a világ végére többnyire kezdő vagy éppen szakképzetlen, családot még nem alapított fiatal tanerők kerültek, illetve idősebbek, tapasztaltak (indokolt vagy indokolatlan) büntetésből. A sanyarú viszonyok hamar közösséggé Kovácsolták ezt a tanító-, tanársereget, mely a városi szórakozási lehetőségek hiánya, a tétlenség, valamint a „megmutatjuk, hogy kik vagyunk“ vágyától fátve általában jóval több közösségi munkát vállalt, mint a községek vagy városok pedagógusai. Akik persze lenézték (vagy esetleg szánták) a villanytalan, járdátlan erdei világban dolgozó tanyasi kollégáikat...

Többször változtattál munkahelyet, s ezzel együtt lakhelyet is. Közben sok és sokféle emberrel adódott alkalom az ismerkedésre. Róluk emlékezvén, máshonnan is idézel példákat hasonló lelkesedésre, kitartó munkára, emberszeretetre, nemcsak a falusi nevelők köréből. Erről az embertípusról szeretnék valamivel többet megtudni. Tágítsuk tehát a kört, s beszéljünk a lelkiismeretes Bárkiról, mert más, mint a környezetében élők, mást képvisel. Mi az, ami szokatlan, figyelemre méltó ezekben az embereken? Mert értéket képviselnek, emberi értéket, emberi tartást.

Némethi Lászlót idézem Szentkeresztbányáról: „...ha célját, értelmét látná, ma is majdnem mindenki olyan hittel-lelkesedéssel dolgozna a közösség, városunk érdekében, mint hajdanán. Ha egy szóval hiútam, nem száz, hanem négy-öt-száz ember jött közmunkázni. Mert az emberek tudták, nálam nincs mondvacsinált, a látszat kedvéért, csak a munkatervekért meg a jelentéseikért végzett, sem pedig befejezetlen munka. Tudták, közös céljainkat szolgálja valamennyi.“

Székeljudvarhelyen Pakot Józsefet kérdeztem meg: „Párttag lettem. Ahol pedig olyan párttagok dolgoztak, mint Némethi, és olyan hagyománya volt a pártéletnek, mint Bányán, tudja, mit jelent ez! Itt tanultam meg az asztalra ülni, ha kellett! Mert találok olyanokkal is, akik másként értelmezték a vezetést, mint a magunkfajták. Akiknek mindenre volt, mindenre van kész kaptafájuk. És gyártják a sok papírt, a sok iratot, jelentést. Mikor mire kell.“

Hát én nem! A munkát, a kézzelfogható eredményeket kerestem, szerettem a vezetésben is — és nem a papírgyártást. Én a pártmunkában is kétkezi munkásnak éreztem, érzem magamat. A papírmunkához szék kell, a tényleges munkához — kéz és fej.“

Ezekről az emberekről írván, kitérsz egy-egy helység, életük színterének bemutatására. A kisebb-nagyobb méretű, jelentőségű változásokra, létesítményekre, amelyek megvalósításában a szervezés, de legalább az indulás az ő érdemük. Mindarra, ami hozzájuk kötődik, amit ők értek el vagy kezdeményeztek. Faggatod a múltat, hol a tényeket híva segítségül, hol emlékezéseket idézve. S közben össze-méred a jelenet. Úgy tudósítasz ezeknek az embereknak a sajátos életformájáról, hogy mindig (természeti, emberi és társadalmi) környezetükkel szoros kapcsolatban láttatod őket, illetve eredményeiket. Önmegvalósításuk mértékét abban látod, amit elképzeléseikből és terveikből sikerült valóra váltaniuk. S ahogy róluk írsz, többször is hangsúlyozod: több hozzájuk hasonló egyéniségre lenne szükség nemzetiségi helyzetünkben. A föltett kérdés tehát marad: mi az, ami kiemeli őket a többiek sorából? mit hoztak újat? mit jelentenek emberileg-erkölcsileg egy-egy közösség számára?

A „megvalósítás“ egyre általánosabban nem emberi értékeink kiteljesedését, tehát nem önmegvalósítást, hanem csupán tollasodást, anyagi gyarapodást jelent. Főleg ebben a kulturális hagyományokban szüklőködő városkában szükség van, nagy szükség van Némethire és a Némethi-szerű emberekre. Sürgősen szükség lenne az önkéntesen, közösen vállalt, céltudatos, értelmes társadalmi munka folytatására. A kalácsa-életszemlélet, a társadalom távlati érdekeit szem előtt tartó gondolkozásmód erősítésére.

Azokban csak akkor lesz edesebb a kenyér és melegebb az otthon, ha nem csupán egy-két megszállott, hanem úgy, mint egykor Orbán Ferencék igazgató

tanácsa, az egész közösség próbál változtatni a jelenlegi körülményeken. Mindazok, akik tudják, mit és hogyan kellene tenni a civilizációs és kulturális szint korszerűsítése és emelése érdekében. Az értelmiség.

Megint az igényt fogalmazod meg, és megint a még-nem-elég meglevőtől indulsz. Ahogy te mondtad: a kaláka-életszemlélettől, amelyet erősíteni, támogatni kell. Mert csak így valósítható meg bármi: közös munkával. Amely végigkíséri az embert egész életén. Ezen a vidéken, Székelyföldön pedig az önmagára utalt falu fennmaradásának biztosítója, záloga. A magát önjerejéből fönntartó faluközösség olykor sanyarú, olykor békés és nyugodt életének szinte minden egyes mozzanatát magába foglalja. A munka — örökös fáradozás: legyen az erdőkitermelés, háztáji munka vagy földművelés. Erőt, energiát, teljes életet kíván. Én így értettem, amit írtál. Gondolom, ebből az alapállásból nőtt ki az igény, ezért kéred ennyire határozottan számon a tényleges társadalmi munkát, a kulturális eredményeket.

... aki székelyföldi faluban született, tudja, hogy az első fogalom, melyet a gyermek — e két szó: Édesanyám! és Édesapám! után — megtanul: Dolgozni! Ezt hallja reggeltől napestig, még lefekvés előtt, sőt lefekvés után is. Szülőfalumban manapság is mindenki hajnalban kel, és este tíz után kerül a házba.

Az öt-hat éves gyermek, ha nem is érett még a munkára: alkalmas. Az öt-hat éves gyermek már segít a szénacsinálásban, naponta eteti-itatja az állatokat, és takarít az istállóban. De megpuccoltatják vele a kertet, csihánt szedetnek a disznóknak — a felnőttek felszabadítják magukat a magángazdálkodók háza táján mindig adódó egész sor apró-cseprő munka alól, és máshol kamatoztatják idejüket.

Az említett kalákaszemléletnek csak egyik alapköve a munka fogalma; nem szabad megelégednünk a másikkal sem, a közösségről, az egymáshoz tartozásról. Ha a falura s különösen a székely falura gondolunk: sokat hangoztatott, bár a történelem által jó párszor megcáfolt székely egység, szabadság, egyenlőség mind a közösséghez kapcsolódó fogalmak. Az összetartozás mint az etnikai sajátosság tudata a népi tudatvilágnak minden korban alapvető eleme. A faluközösség, erős tudatvilágával, életirányító elvekként működ(tethet)ő tényleges hagyományaival az önazonosság megőrzőjévé válhat. Megtartó erővé. Ahogy te írod egy helyet, szándékosan kiemelve a szövegkörnyezetből ezt az egy mondatot: „A modern polgárosult időkben a falu nemcsak a mindennapi kenyér megtermelője, hanem ősi szokásaink, nemzeti hagyományaink szinte kizárólagos megőrzője, továbbélítője.”

Nem véletlen, hogy mindezeket Lövete kapsán írom le, mely hírnevét s azt a megbecsülést, amelyet kivívott az Udvarhely környéki faluk sorában, elsősorban a bőséges gyermekáldásnak köszönhetően. Lakóinak száma a múlt század hatvanas éveiben több mint 2500, 1930-ban 3622, ma pedig 4200.

Köztudott, és ezt adataid is igazolják, hogy a gyermekáldás egy-két, Lövétéhez hasonló helységet kivéve egyre ritkább öröm, városok, falun egyaránt. Általános jelenség a születések számának gyors, néhol rohamos csökkenése. A felsorolt tények megdöbbentő erővel bizonyítják: a kérdés minálunk megkésve került napirendre, alig pár esztendeje figyeltek föl rá, holott valóban létkérdés. És ha a család körén belül maradunk: sok irányba ágazik, több vonatkozásban érdemes rá kitérni. Egyébként nem egy írásodban jelenik meg a család mint mikroközösség, s azon keresztül közelítész nemzetiségi létünk általánosabb problémáihoz.

Több helyen közölsz szociográfiai igénnyel és pontossággal különböző adatokat. Egy-egy helység kapsán jelzed a népszaporulatot, s viszonyítod különféle átlagokhoz (vagy az országoshoz, vagy a múltbeliekhez, nemegyszer akár múlt századiakhoz). A sivár adatok ilyenkor beszédessé válnak. Már nem egyik esetek állnak a központban, hanem nemzetiségünk létéről jellegzetesen árulkodó adatok, tények. S az olykor Európával összemért székely tanya vagy falu adatai riasztó valóságárá világitanak rá.

Tárgyilagosan szólsz, többek közt, a falvak elnéptelenedéséről. Mikor a jelen vagy közelmúlt nem nyújt elég ismeretanyagot, biztos fogódzót, a történelemben tájékozódás tovább, megidézed a történelmet. Hét évszázad eseményeit pergeted le. Fejedelmek, jobbágyság, szabad székelyek, társadalmi megmozdulások és békés évek sorozatában elevenedik meg a székely falvak történelme. Bizonyítékként: élhető e föld, eltartja a belőle élőket. A két világháború közötti időszakban Böződi György ugyanezt tette, bemutatta a székelység korabeli helyzetét, s azt egybevetette a hajdani s a majdani létel, de a kétféle távlat kételyt ébresztett benne a jövőt illetően, mondatai végére kérdőjeleket sarjasztott. Ötven évvel a Székely bánja lehangoló hatása után újra a székelységet fogadt vallatóra: a történelem változásainak leírása a jelenbe ível, s az olvasó hasonló kérdésekkel találja magát szemben, mint az előbb említett könyv olvasásakor: falvaink lassan öregednek, a fiatalság városra költözik, s a falvak elnéptelenednek. A város, ahova az eltávozók beolvadnak, új, külön világ. Mit nyújthat a beköltözőknek? Milyen emberi értékeket?

Új városainkban az általánossá vált magunknak élünk-köztudat, a sivár körülményekkel, a civilizált életforma elemi feltételeinek hiányával párosulva, fölfokozza a társadalmi-emberi degradálódás és a tömegmértékü elidegenedés veszélyét.

Jól tudjuk, hogy az otthonteremtés heve sokunkban lázzá fokozódott. Naponta hallhatunk — falun és minden rangú városunkban — ilyen megjegyzéseket: „Mit valószínűleg meg X-Y? Hisz még kocsija, nyaralója sincs.“

A falutól való elszakadás szerinted a lélek mélyén is végbemeget? Azaz érzelmileg is eljuthat oda az ember, hogy feledje, feladja múltját, őseitől örökölt szokásait? Elveszíthet mindent az egyén? Hiszen te idézted: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.“ Az életet vallod; a születéseket, nem a meghalást. Mégis a pusztulásra hívod föl a figyelmet, amely mind lelki, mind társadalmi dimenzióban érzékelhető.

A lakáskérdés a családalapítás előtt álló városra költözött fiatalok számára nagy gond. Másfelől: a szinte még teljesen új vagy éppen befejezetlen házak tucat-számra állnak üresen falvainkban. Székelyudvarhely állandó iskolahiánnyal küszködik: a gyermekek fele délután jár iskolába, a környező falvakban új iskolák válnak néptelenekké. A múlt esztendőben az égei tanító zárta be iskoláját, az idén a szentlászlói fogja bezárni...

Persze sorolhatnám még azokat az okokat, melyek hozzájárultak a tömeges elvándorláshoz. Valamint az elvándorlásból fakadó egyéni és társadalmi bajokat. De hiába leltározgatnók, mert aki menni akar, elmeget úgyis.

Megtört valami a lélek mélyén. Ami itt történik, azt csak gazdasági tényezőkkel, anyagiakkal vagy Székelyudvarhely fejlődő iparának vonzásával nem lehet elfogadhatóan magyarázni. Ez az erő — melynek titkát csak a lélek rezdüléseiből rakhatja össze a kívülálló — indulásra, elfutásra ösztökél öreget-fiatalt egyaránt...

A számos lehagyó, elkeserítő részlet ellenére a népi kultúra helyzetét már bizonyos fokig nagyobb bizalommal szemléled. Olyan helységet is említesz, ahol ez a sajátos kultúra, annak egy ága ma is élő. Máréfalváról írod, hogy a helységben föléledt a székely kapu művészete. S ezúttal újra visszatérsz arra, amiről már korábban is beszéltünk: a nevelőmunkára. Az értelmiség szerepére — városon kívül. Másodszer is fölteszem hát a kérdést: mégsem olyan lesújtó a székelyföldi helyzet? s ha nem, miért, mi a magyarázat?

A tekintélyes, megbecsült értelmiségi emberek jó példája, akiknek szavára ad a falu, és akik értik és féltik népi kultúránkat. S akiknek szívügyük falujuk sorsajövője, s fölmérték, hogy az évszázadok során kialakult hagyományok csak akkor maradnak fenn, ha az értelmiség vállalja azokat, és érvényre is tudja juttatni. Mert ha az értelmiség akár tudatosan, akár öntudatlanul elnyomja a hagyomány ápolására irányuló érzést, az mind elvész. Ezért igyekeznek ők arra, hogy ne csak a jelennek élő, hanem múltját megbecsülő, jövőjét tudatosan alakító közösséggé formálják, neveljék azokat, kikkel sorsukat összekötötték.

Ez a tudatosság, célratörékvés, amit az értelmiségtől elvársz, írásaidból állandóan kiérezhető. Hogy célodat elérd, s a választott tárgykörörről hitelesen tudj számot adni, folyton idézel: történelmi tanulmányt vagy vaskohászati szakkönyvet, Orbán Balázs művét és lélektani munkát. A tényeket láttatod több szempont tükrében, vagy több — egymásnak akár ellentmondó, szubjektív — vélemény alapján. Egyik írásodban két vonalon halad a „cselekmény“. Máskor montázsszerűen építed meg az írást. A különböző részletek közé apró betűs szövegeket iktatsz, mottószerűen: idézeteket, jelképes tartalmú szövegrészletet vagy csupán felsorolást. Mindezt célodnak alárendelve, mégsem hivalkodóan. Ez ösztökél még egy utolsó kérdésre: könyved címéül egyik írásodból választottál ki egy mondatot. Egy faluban két év leforgása alatt heten követnek el öngyilkosságot. Írásodban élet és halál kérdése szembesül. S innen választod ki a kötet (s az írás) címét. Mi vezérelt? Mit fűznél az elmondottakhoz?

...amit még hozzáfűzhetnék: a remény. Amíg csak él az ember.

Utójegyzet: Beszélgetésünk, tudod, képzeletbeli volt. Találkozni nem találkozhatunk, így szavaidat csak úgy idézhettem, hogy köteted írásainak különböző részleteit iktattam kérdéseim közé válaszként. Ezért a „visszaélésért“, remélem, nem sértődsz meg. Hiszen bármely kritikusod ezt tenné, legföljebb kevesebbet idézne tőled. Valamit kiolvasna kötetedből, s arról írna, csak híralata nyerne más formát.

Lengyel Ferenc

A Kriterion Galéria

1979 áprilisában Kolozsváron tartották meg a Kriterion Könyvkiadó helyi fiókjának termében, a Művelődési Palotában azt a munkakülést, amelyen határozat született egy új képzőművészeti kiadványsorozat megindításáról. Jól emlékszem rá, mennyire vita nélkül értettek egyet a jelenlévők abban, hogy igenis szükség van a közép- és középkor alkotóit is bemutató kiadványokra. A vélemények (kiadói szerkesztők, kritikusok, képzőművészek állásfoglalásai) inkább abban oszlottak meg, hogy albumjellegű adjanak-e a sorozatnak, vagy az írott rész, a művészeket bemutató tanulmány kapjon benne nagyobb hangsúlyt. Az ugyanis nem lett volna kívánatos, hogy ezek a könyv alakú bemutatók, a már meglévő, más jellegű, s formájukban, külsejükben nagyon szerencsés képzőművészeti monográfiákkal konkuráljanak. A *Kriterion Galéria* sorozatcíméről, úgy tudom, végül is a kiadó munkatársai döntöttek. S ezzel a címmel az idei év júliusában a könyvesboltokba került a sorozatnyitó első könyv, Jakobovits Miklósról.

Társadalmi és szakmai szükséglet hívta életre az új képzőművészeti sorozatot. Viszonylag gyors átfutási ideje ezt látszik igazolni. Mert az nem is kétséges (kiadói viszonyaink ismeretében), hogy bővíben akadt leküzdendő nehézség, míg a szervezők a gondolatától a nyomdai megvalósításig eljutottak.

Képzőművészeti irodalmunk tehát új fórumot kapott ezzel a sorozattal. Kiadói munkatársainak és tanulmányíróinak eddig nem volt lehetőséget nyújt arra, hogy a köztudatba jobban beemeljék a jelen művészetének gondolati és esztétikai tartalmát, a hazai alkotók törekvéseit, a kísérletezéseken túli eredményeket. Ez a feladat pedig alapos átgondolást, mérlegelt válogatást s nem utolsósorban jó tollú, hozzáértő szerzőket igényel.

Visszatérve a sorozat megindításának előzményeihez, H. Szabó Gyula kezdeményező hozzáállását kell kiemelnem. Mint a Kriterion szerkesztője, pontosabban művészeti kiadványainak gondozója, feladatának átvállalásakor, részben saját maga eligazodására is, alapos felmérést végzett az igényekről és lehetőségekről. A számba jöhető szerzőkkel folytatott beszélgetések idején merült fel az kívánalom, hogy a kezdeti bizonyításokon túllevő alkotók, a mai közép- és középkorbeliek is kapjanak lehetőséget a nagyobb népszerűsítésre. Természetesen egy pillanatig sem volt szó arról, hogy változtassanak az 1976-tól új for-

maruhát kapott képzőművészeti monográfiák kiadásának ütemtervén. Ezekre elsődlegesen szükség van továbbra is. Művészeti múltunk feltérképezése híján, a már lezárt vagy a deklon túljutott életművek ismerete nélkül gyökértelen lenne ez a kezdeményezés. Másrészt nyomós érv volt az új sorozat megindítása mellett, hogy a képzőművészet iránt érdeklődők szélesebb rétegei nem érik be csak a múlt vagy a közelmúlt ismeretével, információkat szeretnének a jelenről is.

Az a kérdés, hogy művészeink közül kik kapjanak monográfiát, azt biztosabb, kézzelfoghatóbb kritériumok alapján lehetett eldönteni. Fogasabb kérdés volt viszont az, hogy kik kerüljenek be ebbe az új sorozatba. A kiadó és a szerzők közötti párbeszéd során erre mindjárt az elején választ kellett találni. Életkori határok, az eddigi munkálkodás eredményei, az egyéni hang, a stílus kialakulása, az alkotások gondolatgazdagsága lettek az elhatározó szempontok. A megkérdőjelezett javaslatait összesítette azután a sorozat szerkesztője, s döntött, ugyan csak kollektív konzultációval, az elsődlegesség kérdésében is.

A területi-földrajzi megoszlás szempontjai is belejártak a döntésbe, a sorrend kialakításába, hiszen jogos volt az elvárás, hogy mondjuk Kolozsvárral és Marosvásárhellyel szemben ne kerüljenek hátrányba (mint eddig nem egy esetben) azok, akik a romániai magyar művelődés periferikusabb területein dolgoznak. Ilyen vád, a jelek szerint, nem is éri majd a kiadót. Az 1981-es kiadású kötetek egy nagyváradi (Jakobovits Miklós), egy kolozsvári (Feszty László) és egy temesvári (Jecza Péter) alkotót mutatnak be. Mi sem természetesebb, mint az az igény, hogy a tervezett kiadványok nyújtsanak hű tükröt arról a környezeti háttérrel is, amelyben az ott élő művész a rangot adó, alkotó bizonyítást eljuttat. Ez külön, előlegezett nyeresége a vállalkozásnak. Ha a szerzők tisztességgel megoldják e feladatot, a sorozat rendkívül érdekes képet kínálhat majd olyan kérdésekről, mint a nemzeti és egyetemes szempontok kölcsönhatása, a hagyományok indukáló szerepe, a tájjelleg mibenléte, a népművészet ösztönző hatása.

Képzőművészeti életünk mai többszólamúságát érzékelteti a városközpontok és tájegységek szerinti bemutatás. Gondolok itt a mai alkotók nagy többségét útnak indító egyetemi-főiskolai központokra, Kolozsvárra, az avantgarde szellemiséget máig sugárzó Temesvárra, a koló-

niaalapító Nagybányára, a táji-környezeti és emberi-közösségi determináltságot fokozottan mutató olyan alkotói csoportokra, mint a marosvásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, csíkszeredai művészközösségek.

Az első kiadványok alapján szépnek, izlésesnek mondhatom a *Kriterion Galéria* sorozatát. Az álló téglalap alakú kötetek fedő- és hátlapjára a bemutatott alkotó valamelyik nagyon jellegzetes munkájának színes reprodukciója kerül. A változatosság játékát adja azután a keretnek és a betűknek — a reprodukció színehez társított — más és más színváltozata. Deák Ferenc könyvgrafikai tudá-

sát dicséri a megoldás. Az ő izlésbéli biztonságán nem múltott az a talán egyedüli bírálható dolog, hogy a kiadványok vékonyka-soványága miatt (szöveg és kép kb. 30 oldal) katalógusra emlékezteti a kötetet kezébe vevő olvasót. Más formát azonban, amelyben a reprodukciók is elég nagy méretben jöhettek volna ki, nemigen lehetett találni.

A kolofon tanúsága szerint: a kiadványok szerkesztője H. Szabó Gyula, műszaki szerkesztő Bálint Lajos. A kivitelezést a színesekben is igényesen dolgozó nagyváradi nyomdára bízták.

Murádin Jenő

Kalauz egy nagy életműhöz

Szemleciikkem címe pontatlan: Murádin Jenő tavalyi keltezéssel megjelent, könyváruusi forgalomba ez év elején került Gy. Szabó-monográfiája* nem egy lezárult életművet mutat be, hanem egy olyan virtuális képtár bejárásához szolgál okos és tájékozott kalauzunkul, amely még egyre újabb művekkel gyarapodik. Gy. Szabó Béla goethei alkot: az évek nem apasztják alkotókedvét, sem alkotóerejét — s ha műkritikánk, könyvkiadásunk hetvenötödik születésnapjára tartotta illendőnek az első róla szóló könyvet kihozni (hazai könyvről van szó, mert külföldi Gy. Szabó-monográfiáról már tudtunk), ő azzal tréfál meg bennünket, hogy szüntelen munkálkodásával hiányossá teszi a könyvet. Hiányossá már abban a pillanatban, amikor egy-egy könyvesbolti ismerős jóvoltából a pult alól megvásároltuk, s azóta napra hiányosabbá (hogy csak egyetlen példát mondjak: a művész kolumbiai utazását, ottani kiállítását már nem jelzi, s persze ott készült vagy ottani élmények ihlette munkáit sem). Mindezt nagyon jól tudta Murádin is, amikor az adatfelvételt egy adott időpontban — kényszerűen és bizonyára némi szívfájdalommal — abbahagyta, s jó szerkesztői érzékére vall, hogy nemcsak a szövegben mentegeti néhányszor a könyv ilyen értelemben vett „befejezetlenségét”, hanem keres is egy természetes korszakhatárt, ahol megállhat.

E korszakhatár a *Jelenések Könyve* nagy metszetsorozata, amely kétségtelesen sok mindent összefoglal, betetőző (mégpedig nem azzal az egyetlen didak-

tikus lapjával, amelyet Murádin a kötet legvégén reprodukál, megdicsér, s még inkább a szánkba rág, mint a művész, hanem a egyszerű többszörrel, szám szerint huszonegygyel), de valami újat is jelent, nyitást valami felé tartalomban, kifejezésben: ebből ismerhető fel, hogy tényleg korszakhatár. Murádin Jenő tehát a művész életének három negyedszázadát pergeti le előttünk, művei virtuális képtárában pedig a *Jelenések Könyve* terméig vezet — s a tárgyának ez a pontos körülhatárolása feljogosítja arra, hogy egy még alakuló pálya problémáinak töprengő, vitatkozó feszegetése helyett, a Gy. Szabó-jelenség meghatározásához és értékeléséhez való nekigyürkőzés helyett inkább csak leltározzon, adatokat csoportosítson, s ami a monográfiáknak ebben a fajtájában is erény, hatalmas dokumentumanyagot halmazzon fel (gondolok elsősorban a több mint 400 tételes irodalomjegyzékre, valamint az egyéni és csoportos kiállítások 125, illetve 275 tételes listájára). Ha ez a dokumentumanyag viszonylag teljes, amit valószínűleg tartok, akkor a legjobb alapul szolgálhat akár maga Murádin Jenő, akár másvalaki számára a nagy és mindent átfogó, az életmű minden aspektusára, társadalmi recepciója minden csatornájának működésére kiterjedő, elemző és egyben összegző Gy. Szabó-értékelés megírásához: ez csupán halasztható, de nem elmulasztható feladata mai műkritikáknak.

Mindez úgy hangzik, mint egy, a könyvvel lényegében elégedetlen olvasó véleménye. Hadd legyenek egyenes, és mondjam meg: valóban az — de legyenek ugyanakkor igazságos is a szerzőhöz, és siessék kijelenteni: tudom, hogy az, ami-

* Murádin Jenő: Gy. Szabó Béla. *Kriterion* Könyvkiadó, Buk., 1980.

vel elégedetlen vagyok, nem rajta múlt. Le kell számítania véleményemből azt is, hogy sokat voltam Gy. Szabó Béla társaságában, sok mindent tudok életéről-művészetéről, s a könyvtől akaratlanul is azt vártam, ami ennél a sok minden-nél több. Egészen biztos viszont, hogy aki nem részesült a művész közvetlen ismerésének szerencséjében, aki nem tudja, hogy „hatvan lépcsőfok víz föl a Bolyai utca 7. szám alatti műteremlakás-ba” (s ilyen ember azért még akad, ám-bár igaz, hogy „évek során sokan meg-mászták az izasztó emeletet”), az éppen elég információt talál a kötetben ahhoz, hogy spontán szeretete Gy. Szabó Béla — legnépszerűbb képzőművésztünk — iránt tudatos, folyamatos kulturális aktussá: magatartássá váljon. Nyilván a kiadó is ezt a szélesebb olvasóközön-séget tartja szem előtt, mikor a sorozatban szerkesztett monográfiákat az alkalmas-nak gondolt szerzőktől megrendeli. Ezzel a csak helyeseltető művelődéspolitikával azonban korlátozza a szerzők szabadsá-gát: nemcsak az egyes kötetek terjedel-mét szabja meg, a színes és fehér-fekete műmellékletek számát írja elő stb., ha-nem elvár bizonyos igazodást szerkezet-ben, felfogásban is a sorozat jellegéhez. Murádinól ilyen monográfiát rendelt a kiadó, és nagyon jól tette (ha én vagyok a könyvet szerkesztő H. Szabó Gyula helyében, s a kézirat azt a ragyogó esszét, azt az eredeti meglátásokon alapuló mű-elemzést kínálja, amelyet oly rég vágyom olvasni Gy. Szabóról, minden bizonnyal én is visszaadom átdolgozásra), nem igazságos tehát öntörvényű, szuverén műnek tekinteni, s mint ilyennél elége-detlen lenni vele: egy ilyen kötet össze-hozása közösségi szolgálat, s megítélésé-nek egyetlen helytálló szempontja az, hogy ezt a szolgálatot miképpen végzi és milyen eredménnyel.

Nem akarok s nem is kell túl sok szót vesztegetni a könyvnek ebből a szem-pontból való méltatására: mondtam már, hogy okos és tájékozott kalauz, hogy bő-ségesen szolgált az önálló véleményal-kotáshoz szükséges adatokat — s hadd hangsúlyozzam itt éppen ezt a jellegze-tesen „kalauzi” erényét: tartózkodását a szerző saját ítéletei mindenáron való ér-vényesítésétől, a véleményalkotás sza-badságának meghagyását az olvasó szá-mára. S ha az előbb fejet csóváltam egy didaktikus gesztuson, most ki kell jelen-tenem, hogy a didaxis e nemes fajtáját nagyon is becsülöm. „Ez az, amit jó tud-nod ahhoz, hogy a magad számára ér-tékeld a dolgokat” — körülbelül így jel-lemezhető a szerző módszere, s ez amel-lett, hogy rokonszenves, még valahogy ri-mel is Gy. Szabó grafikusai attitűdjével.

Igen, ő is így vezet bennünket a vilá-g-

ban, a *Liber miserorum* metszeteitől kezdve (s ez az, amire nem volt elég fo-gékony majdnem fél évszázada a *Korunk* kritikusa: az értelmezést várta el tőle, holott a művész még egy ideológiai front-nak is, amelyhez felzárkózik, többet használ a jelenségek értelmezetésével, a besulykolás helyett a neveléssel), és azt hiszem, roppantul élénk festői látásmód-ja dacára a fametszetet is ez az attitűd tette tagadhatatlanul fő műfajává. Mert a festmény értelmez, méghozzá van úgy, hogy erőszakosan — a metszet viszont már csak azzal is velünk értelmeztetni a világot, hogy fehér-feketében ábrázolt tárgyairól nekünk kell „eldöntenünk”, milyen színűek. Néha, mikor ráérek el-nézegetni közbelső szobánkban a *Napos erdei út* zöld, arany és azúr színtobzó-dását, mindig újra rájövök, hogy a leg-nagyobb kolorista, akit valaha láttam, a fametsző Gy. Szabó Béla. Majd elrestel-lem magam, mert eszembe jut, hogy a vibráló színeket csak én érzékelem, nem a művész teljesítményét csodálom tehát, hanem a magam tapasztalatai, emlékei összeállítását ezzel a színpompás gyönyö-rűséggé — hogy aztán végül mégis a művész csodálata maradjon bennem győztesen a porondon, hiszen az ő véső-nyom-játékának nézése nélkül ezek a színek soha nem kelnek életre a szemem-ben. Gy. Szabó Béla fametszeteinek, e művek hatásának és népszerűségének az az egyik nagy titka, hogy mesterük be-von bennünket az alkotás folyamatába, megosztja velünk az alkotás élményét: nemcsak egy önmagában esztétikai érté-ket képviselő műtárggyal ajándékoz meg (s milyen demokratikus módon, milyen széles rétegek számára hozzáférhetően a levonatok „sokszoros eredetijével”, amit ezt Murádin is megállapítja, amikor Gy. Szabó Béla „művészetnépszerűsítéséről” beszél), hanem minket is részvételre, ér-téktերemtő szellemi együttműködésre, esztétikus magatartásra serkent. Hogy ezt egy közösség hogyan fogja fel, tuda-tosan-e, vagy ösztönösen, az továbbra is titok előttem, a lényeg azonban az, hogy valamiképp felfogja: vagy felismeri, vagy csak megérzi Gy. Szabóban azt a művész-reprezentánsát, akiben eddig talán leg-többet adott a világnak, s akinek kepei-től — Madách Imre szavával — „elrész-letezve vízben, fellegekben, ligetben, min-denütt” a legtöbbet kapta.

De hát ne bonyolódjak a Gy. Szabó-jelenség magyarázatásába: Murádin Jenő róla szóló könyvét kell recenziálnom. S ezt mintha már meg is tettem volna. Még egyszer átfutva aláhúzásaimat, ceruza-jegyzeteimet a kötet margóján (amelyek között akad egy-egy rosszálló felkiáltójel is egy-egy olyan henyé kifejezésre, mint például a „preklasszikus szám”), azt lá-

tom, hogy egyetlen fontos dolgot nem hoztam még itt szóba: a szerző érzékenységet mindama problémákra, amelyek e nagy életmű legbensőbb, lényegi sajátságai. Milyen finom például, és milyen jó szemre vall az a megfigyelése, hogy a gépészmérnökből frissen művésszé lett Gy. Szabó — vagy talán még csak Szabó — egy ideig féltéken tartózkodott a műszaki rajzra emlékeztető vonalas rajztól, s milyen igaz például az a halk meg-

állapítása, hogy Gy. Szabó eltűnő arcképeket, házfalakat megörökítő képeinek olyan dokumentáris értékük is van, amely bizonyos erkölcsi értékkála szerint egyáltalán nem kisebb művészi értékűknél. Nem sorolom fel Murádin Jenő minden jó észrevételét, összefüggés-felmutatását, csak jelzem, hogy még van egypár — s hogy ezek joggal táplálják bennem a hitet: ő írja majd meg a nagy, az igazi Gy. Szabó-monográfiát is.

Veress Zoltán

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS A JOG

Az ember két világa — a bioszféra, amelyet örökbe kapott, és a technoszféra, amelyet magának teremtett — egyensúlyát veszítette, konfliktusba került egymással (B. Ward és R. Dubos). Az ellentmondások felszámolását, a kétféle környezet-típus közötti ökológiai egyensúly kialakítását jelentős módon elősegítheti — a természettudományokkal együtt — a jogtudomány is.

Természetvédő jogszabályokat már az elmúlt évszázadokból ismerünk; a huszadik században már szinte minden iparilag fejlett államban kialakultak a kötelező erejű környezetvédelmi normák; a hatvanas évektől kezdve már átfogó környezetvédelmi törvényhozásról beszélhetünk. „Az ipari civilizáció elterjedésével a létfeltételek megromlottak, a készletek elszennyeződtek, illetve a rohamos felhasználás következtében lecsökkentek”, a törvényhozók feladatává (is) vált a további szennyeződés megakadályozása, csökkentése, lehetőség szerint az eredeti helyzet visszaállítása vagy a pillanatnyi helyzet fenntartása, valamint a természeti kincsek megóvása. „Így kerültek a jogi védekezés homlokterébe a víz- és szélerező talajra gyakorolt káros hatásai, a vizek elszennyeződése, a növény- és állatvilág kipusztulásának, a generációnak a meggyorsulása, a levegő tisztasága, a zajártalmak, a háztartási és ipari hulladékok környezetszennyező hatása, a talajvédelem, a települési környezet védelme.”

A környezeti veszélyek korunkban már nem ismernek országhatárokat; világ-méretű folyamatról van szó. A különböző államok földrajzi értelemben is állandó kölcsönhatásban vannak; tengereken, folyóvizeken, a légtérben, a nemzetközi turisztaforgalom, az úrszállítás révén egy egész sor környezeti ártalom juthat egyik országból a másikba. „A megoldást mégsem az elszigetelődésben kell keresni, hanem a hatékony nemzetközi együttműködésben, a nemzeti és a nemzetközi környezetvédelmi akciók összehangolásában.” (Láng István)

A tanulmánykötet szerzői (Sajó András, Popovics Béla, Bragyova András, Ficzere Lajos, Sólyom László, Márkus Ferenc, Domé Györgyné, Trócsányi László, Sprém István) a nagyon időszerű környezetvédelem jogi kérdéseit több jogág (állam- és jogelmélet, nemzetközi jog, polgári jog, büntetőjog, földjog, munkajog, jogtörténet) szemszögéből vizsgálják, nem feledkezve meg arról sem, hogy az ember munka- és lakóhelye (mikrokörnyezete) is a jogi védelemre szoruló természeti környezet szerves része. Ez az emberközpontúság a kötet egyik nagy érdeme. (Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.)

K. M.

RÉGI ÉS ÚJ THALIA — A HÉT ÉVKÖNYVE 1981

A 300 lap terjedelmű kötet a negyedik *A Hét* évkönyveinek sorában. Mint elődei, ez is tematikus; tárgya ezúttal a romániai magyar színjátszás története és számbavétele — a kezdetektől a jelenig. Nem lép fel teljességigénnyel, hiszen ehhez korántsem elegendő ez a terjedelem, de — amint az előszóban olvashatjuk — „adattalban megbízható, színesen és érdekesen megírt útikalauz a hazai magyar színjátszás legfontosabb — régebbi és újabb — állomásait érintő színháztörténeti sétán”.

Ennél azonban többnek sikerült: először is azért, mert a színháztörténeten túl fontos elméleti kérdésekre is kiterjed a figyelme, másodszer pedig azért, mert nemcsak a hat magyar színházzal, hanem a kolozsvári Magyar Operával is foglalkozik.

Négy bevezető cikkkel indul. Dina Cocea a színészi hivatásról, Peris Teréz a színházról mint a román és a magyar nép testvériségének fontos tényezőjéről, Beke György a magyar színjátszás 1944–1948 közötti újraéledéséről ír (a brassói *Népi Egység* napilap közleményei alapján), Valentin Silvestru pedig a magyar színházakkal, Harag György rendezővel és Lohinszky Loránnal való találkozásairól, valamint a sepsiszentgyörgyi kollektivumokról vall.

A *Találkozások Tháliával* című fejezetben Sütő András, Deák Tamás, Méhes György, Székely János, Bajor Andor, Veress Dániel elmondja, hogyan lett színpadi szerző, s hogy mit jelent számára a színház. Kántor Lajos a romániai magyar drámairodalom sajátosságáról és tennivalóiról szól. Sütő András szép emléket állít Kemény Jánosnak: „Halála előtt azt mondta nekem: »Harmincötezer hold erdőt vitt el a színház, de kérlek, erről ne szólj a feleségemnek« — idézi, és hozzáfűzi: „Kemény Jánosnál nagyobb mecénást — tudtommal — nem ismer az erdélyi kultúrhistoria.“ Ezután hat nagy fejezetben bontakozik ki a hat állami magyar színháztagozattal rendelkező város: Kolozsvár, Szatmár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Temesvár és Sepsiszentgyörgy színjátszásának története, felölelve e színjátszás előzményeit, az „ereszalji színpad“-tól a mai színházakig.

A *kolozsvári bölcső* címet viselő fejezet feltárja az erdélyi és általában a magyar színjátszás történetét 1792-től, a kolozsvári Szén utcai Rhédey-házban Kótsi Patkó János igazgatása alatt működő színháztól a jelenkorig. Kós Károly és Török Sándor írásai a hazai magyar színjátszás kolozsvári otthonairól szólnak, a 85 éven át szolgált Farkas utcai színházról és az utána következőkről, Árvay Árpád és dr. Kovács József a román—magyar színházi kapcsolatokról ír (Pályi Elek vendég-szereplése Bukarestben, Matei Milo Kolozsvárt). F. Fejér Mária az 1792–1931 közötti színjátszás történetét beszéli el előadások, igazgatók, rendezők, hősi küzdelmek, szép sikerek, nagy feladatvállalások beható és érthető ismertetésével. A történetet Marosi Ildikó folytatja a Thália R. T. korszakával, Méhes György Janovics Jenőről ír személyes élménybeszámolót. Páll Árpád a színház legújabb történetével foglalkozik. *Drámák a polcon* címmel a Kolozsvári Állami Magyar Színház könyvtárában lévő értékekről ír Kötő József. Marton Lili visszaemlékezései, színészekkel (Kovács György, Kádár Imre, Páll Magda, Szendrei Mihály, Dancsó György) folytatott színes beszélgetései egészítik ki a színház történetét. László Ferenc *A nyolcadik, a legnagyobb* címmel ismerteti a kolozsvári Állami Magyar Opera történetét és problémáit. A lapszéleken Fehérvári László elmondja a sétatéri színház épületeinek történetét, az Opera román vendégénekeseiről, művészeinek külföldi szerepléseiről ír, Török Sándor és ugyancsak Fehérvári László színházi és zenei adomákkal teszi színesebbé az évkönyv gazdag tartalmát.

Nagybányától Szatmárig a címe a szatmári színházról szóló fejezetnek. A Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet első végzős évfolyamának tagjaiból alakult színtársulat, amely kezdetben a nagybányai színház magyar tagozata volt, átköltözött Szatmárra, és így jött létre a szatmári Állami Magyar Színház. Történetét Halász Anna írta meg az évkönyvben, ugyanő készít interjút, huszonhat évvel később, az alapító tagokkal, és közli Tessitori Nóra levelét a szatmáriakhoz.

Művészsínház Marosvásárhelyen: a színjátszás történetét az Apolló szalától a modern színházépületig Szépréti Lilla, Marosi Ildikó és Marosi Barna írta meg. Enyedi Sándor Kántorné Engelhardt Annára emlékezik, Tompa Miklós a realista színjátszás hagyományait eleveníti fel, Halász Annának válaszolva. Kemény János szellemi hagyatékát Marosi Ildikó mutatja be.

Nagyvárad állomások a címe a nagyváradai színjátszás történetének, amelynek első szakaszáról Indig Ottó ír értékes és alaposan dokumentált beszámolót. Az újabb történet Halász Annának Szabó József rendezővel, majd Méhes Györggyel és Farkas Istvánnal folytatott beszélgetéseiben válik ismertté az olvasó számára.

Temesvár: színészek és nézők. Szekernyés János ismerteti a temesvári színjátszás múltját Krecsányi Ignác igazgató életrajza és munkássága kapcsán, Kurkó Tibor pedig a közönség különböző kategóriáinak képviselőivel készített anket-interjúval keresi a választ a színház égető jelenkori kérdéseire.

Sepsiszentgyörgyi játékszin: a háromszéki és sepsiszentgyörgyi színjátszás múltját *Thalia szekéren 1812–1912* címmel Salamon Sándor dokumentált, részletes írásából, a jelenkorit pedig Veress Dániel *Harminchárom esztendő* című értékes és élményszerű beszámolójából ismerjük meg.

Az évkönyvet sok szép fénykép és grafika illusztrálja. Azt is megtudjuk, hogy a következő évkönyv — színjátszásunk 190. évfordulója tiszteletére — folytatása lesz az 1981. évinek. (A Hét. Buk., 1981.)

Kr. L.